

การวิเคราะห์การจัดการศึกษาตามหลักพุทธปรัชญา

An analysis on organizing education according to Buddhist philosophy

ฐิติทรัพย์ พระแก้ว

Titisap Prakaew

มูลนิธิโพธิญาณ

Bodhiyalaya Foundation

Corresponding Author, E-mail : titisup_2008@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพัฒนาการของการจัดการศึกษาของไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และ 2) วิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาที่สามารถบูรณาการในการจัดการศึกษาไทย เพื่อพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์ทั้งด้านปัญญา คุณธรรม และจิตสำนึก

ผลการวิจัยพบว่า ในอดีตสถาบันศาสนา โดยเฉพาะวัด มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษา เป็นพื้นที่หลอมรวมการเรียนรู้ การอบรมจิตใจ และการถ่ายทอดวัฒนธรรม โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ขับเคลื่อนหลัก ขณะที่การศึกษาปัจจุบันได้พัฒนาสู่ระบบมาตรฐานที่เปิดกว้างต่อทุกเพศวัยและเชื้อชาติ พร้อมทั้งรับแนวคิดสากลเข้ามาประยุกต์

แม้ว่าการศึกษาไทยจะมีพัฒนาการในเชิงโครงสร้างและเทคโนโลยี แต่ยังคงรักษาแก่นคุณธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถบูรณาการเข้ากับปรัชญาตะวันตก เช่น มนุษยนิยมที่เน้นการพัฒนาศักยภาพมนุษย์, อัตถิภาวนิยมที่ให้ความสำคัญต่อเสรีภาพและความหมายของชีวิต และแนวคิดการศึกษาแบบองค์รวมที่มองมนุษย์เป็นพลวัตของร่างกาย จิตใจ และสังคม หลักพุทธปรัชญาที่สามารถประยุกต์ในการจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่

- 1) พุทธศึกษา : ปรัตถิมะ, โยนิโสมนสิการ, ไตรสิกขา และมรรคมงคล 8
- 2) จริยศึกษา : เบญจศีล-เบญจธรรม, กุศลกรรมบถ 10, ขันติ และโสรัจจะ
- 3) หัตถศึกษา : กรรม, สติสัมปชัญญะ, ตรุณธรรม 6 และอิทธิบาท 4
- 4) พลศึกษา : จริต 6, ไตรลักษณ์, กัลยาณมิตร 7 และมัชฌิมาปฏิปทา

การบูรณาการหลักพุทธปรัชญาดังกล่าวสอดคล้องกับกรอบความคิดทางปรัชญาตะวันตกที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพมนุษย์อย่างรอบด้าน ทำให้การศึกษาเป็นกระบวนการปลูกฝังความรู้ การใช้เหตุผล และการแสวงหาความหมายของชีวิตอย่างมีคุณค่า

คำสำคัญ : การจัดการศึกษา, พุทธปรัชญา, การบูรณาการ, พัฒนามนุษย์, ศีลธรรม, ปัญญา

Abstract

This research article aims to (1) examine the development of Thai educational management from the past to the present, and (2) analyze the principles of Buddhist philosophy that can be integrated into Thai education to cultivate holistic human development in terms of wisdom, morality, and spiritual awareness.

Findings reveal that temples historically served as centers of learning where monks taught language, ethics, and spiritual values. Today, Thai education has evolved into a standardized, inclusive system embracing diverse learners and global perspectives. Despite structural and technological advances, core moral values rooted in Buddhism remain integral. Buddhist principles applicable to education are categorized into four domains:

1) Cognitive Education : Paratoghosa, Yoniso Manasikāra, the Threefold Training, and the Noble Eightfold Path.

2) Moral Education : The Five Precepts, Ten Wholesome Actions, Khanti (patience), and Soracca (gentleness).

3) Practical Education : Kamma, mindfulness, and the Four Bases of Success (Iddhipāda).

4) Physical and Behavioral Education : The Six Temperaments, Three Characteristics, Seven Noble Friends, and the Middle Way.

This integration aligns with Western philosophies such as humanism, existentialism, and holistic education, emphasizing the development of human potential, critical awareness, and the pursuit of meaningful life.

Keywords : Educational Management, Buddhist Philosophy, Integration, Human Development, Morality, Wisdom

บทนำ

การศึกษาเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์ เพราะเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล ทำให้สามารถคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น และมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางของสังคมอย่างมีคุณค่า การศึกษาจึงไม่ใช่เพียงการถ่ายทอดความรู้ในเชิงทักษะเท่านั้น หากแต่เป็นภารกิจแห่งการสร้าง “ปัญญา” หรือ “วิชา” ซึ่งหมายถึง ความรู้ความเข้าใจในสภาวะแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย หรือที่ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ยถาภูตญาณทัสสนะ” คือ การรู้เห็นตามความเป็นจริง

พัฒนาการของการศึกษาไทยมีรากฐานย้อนไปถึงสมัยสุโขทัย เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ได้ปฏิรูปการศึกษาโดยนำแบบแผนจากตะวันตกเข้ามาใช้แทนระบบเดิม ส่งผลให้การศึกษามีการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องตามบริบทสังคมและวัฒนธรรมจากระบบที่เน้นการเรียนรู้ร่วมกับพระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตของชาวบ้าน กลายเป็นระบบโรงเรียนที่แยกขาดจากวัดอย่างชัดเจน (เมตตา ภิรมย์ภักดี, 2544, น. 2)

ในอดีต วัดมีบทบาทเป็นทั้งศูนย์กลางทางจิตใจ แหล่งความรู้ และพื้นที่ถ่ายทอดวัฒนธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ขับเคลื่อนการเรียนรู้ เด็กและเยาวชนชายมักได้รับการสอน การอ่าน เขียน คำนวณ ตลอดจนหลักธรรมและศีลธรรมควบคู่กันไป ส่วนการฝึกฝนอาชีพเกิดจากระบบ “ศิษย์ - ครู” ในครัวเรือนและชุมชน อย่างไรก็ตาม เมื่อแนวคิดทางการศึกษาตะวันตกเข้ามาแทนที่ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับโรงเรียนค่อย ๆ ลดบทบาทลง แม้จะมีโรงเรียนสอนศาสนาของชาวต่างประเทศก่อตั้งขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 แต่ก็ไม่สามารถแทนที่บทบาทของวัดในฐานะต้นแบบของการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมได้

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เคยวิพากษ์ระบบการศึกษาที่ละเลยศีลธรรมว่าเป็นการศึกษาหมาหาด่วน หมายถึง ระบบที่พัฒนาแต่ปัญญาเชิงโลกียะโดยตัดขาดจากธรรมะ ทำให้คนมีหัวหลงในวัตถุ แข่งขันกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนเกิดปัญหาทางสังคมที่ลึกซึ้ง ไม่ใช่เพราะขาดความรู้แต่ขาด “คุณธรรม” ที่กำกับความรู้นั้น (สุรัตน์ เพชรนิล, 2540, บทคัดย่อ) การศึกษาไทยในปัจจุบัน แม้มีการวางแผนอย่างต่อเนื่องผ่านแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับต่าง ๆ รวมถึงฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2560 - 2579) ก็ยังประสบปัญหาในด้านคุณภาพการเรียนรู้

รู้ โดยเฉพาะในกลุ่มวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และการอ่าน จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาครู ผู้เรียน ทรัพยากร และกระบวนการเรียนรู้อย่างสมดุล (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 18 - 19)

สถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดคำถามพื้นฐานว่า การศึกษาควรมีเป้าหมายเพื่ออะไร และในมุมมองของพุทธปรัชญาแล้ว การศึกษาคืออะไร คำตอบของคำถามนี้นำไปสู่ข้อเสนอที่ว่า การจัดการศึกษาไม่ควรพึ่งพาเพียงปรัชญาตะวันตก หากควรผสมผสานปรัชญาแบบพุทธที่ตั้งอยู่บนฐานของการพัฒนาปัญญาเพื่อความหลุดพ้น ไม่ใช่เพียงเพื่อความสำเร็จในทางโลกเท่านั้น

ดังจะเห็นได้ว่า ปรัชญาการศึกษาตะวันตก เช่น มนุษยนิยมและอัตถิภาวนิยม แม้มีคุณูปการในการส่งเสริมศักยภาพมนุษย์ แต่ก็ยังไม่เพียงพอหากขาดมิติทางจิตวิญญาณ และจริยธรรม ในขณะที่พุทธปรัชญาซึ่งฝังรากลึกในวัฒนธรรมไทย สามารถเป็นกรอบคิดที่ช่วยให้การศึกษาไทยบรรลุเป้าหมายได้อย่างสมบูรณ์

ด้วยเหตุนี้บทความวิจัยนี้จึงวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพัฒนาการของการจัดการศึกษาไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และ 2) วิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาที่สามารถบูรณาการเข้ากับระบบการศึกษาไทยเพื่อพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน ทั้งในด้านปัญญา ศีลธรรม และจิตสำนึก โดยอาศัยวิธีวิเคราะห์เชิงปรัชญา (Philosophical Analysis) ที่มุ่งพิจารณาแนวคิดหลักของพระพุทธศาสนาและเปรียบเทียบกับแนวคิดของปรัชญาตะวันตก เพื่อเสนอแนวทางการจัดการศึกษาที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาการจัดการศึกษาของไทยในอดีตถึงปัจจุบัน
2. วิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาพัฒนาการของการจัดการศึกษาไทยควบคู่กับการวิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาที่สามารถบูรณาการในการจัดการศึกษา เพื่อพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์ทั้งด้านปัญญา คุณธรรม และจิตสำนึก โดยมีแนวทางการวิเคราะห์ตามขั้นตอนดังนี้

1. เก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

1.1 พระไตรปิฎก (เฉพาะเนื้อหาในพระวินัยและพระสูตร)

1.2 หนังสือ ตำรา บทความ วารสารทางวิชาการ และเอกสารของนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา

1.3 แหล่งข้อมูล ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่, ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ห้องสมุดประชาชนจังหวัดเชียงใหม่, ห้องสมุดมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ห้องสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หอสมุดธรรมโมเขมณ วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่ และแหล่งข้อมูลออนไลน์ที่เชื่อถือได้

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลทั้งหมดที่รวบรวมจะนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงปรัชญา (Philosophical Analysis) โดยอาศัยกรอบแนวคิดด้านพุทธปรัชญาเป็นหลัก ร่วมกับการเทียบเคียงแนวคิดของปรัชญาตะวันตก เพื่ออธิบายองค์ประกอบของการจัดการศึกษาใน 4 ด้าน ได้แก่ 1) พุทธศึกษา (ด้านปัญญา) 2) จริยศึกษา (ด้านศีลธรรม) 3) หัตถศึกษา (ด้านทักษะ) 4) พลศึกษา (ด้านร่างกายและพฤติกรรม)

โดยใช้เกณฑ์วิเคราะห์จากคุณลักษณะของการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธธรรมในแต่ละด้าน และเสนอข้อสังเคราะห์จากมุมมองของผู้วิจัยที่ตอบวัตถุประสงค์ของบทความอย่างครบถ้วน

3. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการวิเคราะห์จะถูกจัดลำดับและเรียบเรียงเป็นองค์ความรู้ พร้อมเสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาไทยในบริบทปัจจุบันและอนาคต

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้มุ่งศึกษาการจัดการศึกษาไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของระบบการศึกษาในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งการนำหลักพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาอย่างครบถ้วนในทุกด้าน โดยเน้นองค์ 4 คือ พุทธศึกษา จริยศึกษา ทัตถศึกษา และพลศึกษา ผลการศึกษาจะนำเสนอทั้งภาพรวมของระบบการศึกษาในแต่ละยุคสมัย พร้อมทั้งวิเคราะห์หลักการและแนวคิดทางพุทธปรัชญาที่เกี่ยวข้อง เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสอดคล้องและความแตกต่าง รวมถึงโอกาสในการพัฒนาระบบการศึกษาไทยในอนาคต

1.การจัดการศึกษาไทยในอดีตถึงปัจจุบัน

1.1 การจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัยและล้านนา

พบว่าการจัดการศึกษาสมัยสุโขทัยไม่มีหลักสูตรตายตัว ผู้สอนประกอบด้วยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช, พรหมณ์, พระภิกษุ, นักปราชญ์ราชบัณฑิต รวมถึงบิดามารดาในครอบครัว ผู้เรียนคือกุลบุตร กุลธิดา ซึ่งมักเรียนในครอบครัวเพื่อสืบทอดอาชีพของบิดามารดาและคัมภีร์ต่าง ๆ สำหรับชาวไทยมีการเรียนเพื่อเป็นทหารด้วย สถานที่เรียนส่วนใหญ่เป็นบ้าน วัด และวัง วิชาที่เรียนได้แก่ วิชาความรู้สามัญโดยเฉพาะภาษาบาลี, วิชาชีพ, จริยศึกษา และศิลปะการป้องกันตัว ส่วนการศึกษาศัมัยล้านนามีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งสถานศึกษา ผู้สอน ผู้เรียน และหลักสูตร โดยมีการเรียนภาษาไทยและเรียนรู้เรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นวิชาชั้นสูงโดยรวมการจัดการศึกษาเป็นแบบไม่เป็นทางการครบองค์ 4 หรือที่เรียกว่า องค์ 4

1.2 การจัดการศึกษาศัมัยอยุธยา

ยังคงใช้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา มีพระเป็นผู้สอนการอ่าน เขียนหนังสือบาลี ทั้งวิชาสามัญและวิชาชีพ และกวดขันหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผู้ชายหากประสงค์จะรับราชการต้องอุปสมบทก่อน โดยรวมเป็นการจัดการศึกษาไม่ใช่วิทางการครบองค์ 4 เช่นเดิม

1.3 การจัดการศึกษาศัมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษามีความเจริญรุ่งเรืองต่อเนื่อง วัดและพระภิกษุเป็นผู้จัดการศึกษาบุตรหลานชนชั้นต่าง ๆ โดยบิดา มารดาจะนำบุตรหลานไปฝากตัวเป็นศิษย์ของพระเพื่อการอบรมทั้งความรู้พื้นฐานและธรรมะ การเรียนในครอบครัวเพื่อประกอบอาชีพ

ยังคงมีอยู่ในรูปแบบการศึกษาไม่เป็นทางการครบองค์ 4

1.4 การจัดการศึกษาศูนย์ปฏิรูปการศึกษา (รัชกาลที่ 5)

ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญจากระบบการศึกษาที่ไม่เป็นทางการ (Informal Education) ไปสู่ระบบการศึกษาที่เป็นทางการ (Formal Education) โดยมีการจัดการศึกษาแบบครบองค์ 4 การปฏิรูปนี้วางรากฐานของระบบโรงเรียน และส่งผลต่อความเจริญของประเทศ แม้ว่าวัดยังคงมีบทบาทในการจัดการศึกษาแก่ชาวบ้านทั่วไป

1.5 การจัดการศึกษาศูนย์รัชกาลที่ 6

การศึกษาขยายตัวมากขึ้น มีการฝึกหัดครู การประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 การจัดการศึกษาแบบครบองค์ 4 โดยเฉพาะด้านหัตถศึกษาเพิ่มมากขึ้น วัดยังคงมีบทบาทในระดับชุมชน

1.6 การจัดการศึกษาศูนย์รัชกาลที่ 7

ช่วงเวลามีความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ การศึกษามีอุปสรรคด้านงบประมาณ แต่ยังขยายการฝึกหัดครูและออกพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ มีการจัดการศึกษาแบบครบองค์ 4 เพิ่มขึ้น วัดยังคงเป็นสถานที่จัดการศึกษาแก่ชาวบ้าน

1.7 การจัดการศึกษาศูนย์รัชกาลที่ 8 และรัชกาลที่ 9

รัชกาลที่ 8 เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ที่มีการขยายด้านการฝึกหัดครู ส่วนรัชกาลที่ 9 มีความก้าวหน้าชัดเจนในการจัดการศึกษาแบบครบองค์ 4 ได้แก่ 1) พุทธศึกษา (พัฒนาสติปัญญา) 2) จริยศึกษา (พัฒนาคุณธรรม) 3) หัตถศึกษา (ฝึกทักษะอาชีพ) 3) พลศึกษา (พัฒนาสุขภาพร่างกาย)

หลักสูตรและแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579 รวมทั้งหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544, 2551 และฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2560, 2565, 2566 มีการบูรณาการองค์ความรู้ครบทั้ง 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ สำหรับบทบาทของวัดลดลงในระบบการศึกษาระดับทางการ แต่ยังคงจัดการศึกษาไม่เป็นทางการ เช่น การสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์

1.8 การจัดการศึกษาในปัจจุบัน

ต่อเนื่องจากรัชกาลที่ 9 มีความก้าวหน้าในระบบการศึกษาครบองค์ 4 โดยเน้นพุทธศึกษาและความรู้ด้านเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) วัดบางแห่งจัดการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม บางแห่งจัดการเรียนการสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ หรือ

เป็นศูนย์รวมบวชสามเณรภาคฤดูร้อน ขณะที่บางวัดลดบทบาทเป็นสถาบันทางสังคม

2. หลักพุทธปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของไทย

การจัดการศึกษาแบบองค์ 4 ในระบบไทยประกอบด้วย พุทธศึกษาจริยศึกษา หัตถศึกษา และพลศึกษา ซึ่งเปรียบเทียบกับองค์ 4 ตามหลักพุทธปรัชญา ได้แก่ ปัญญาศึกษา ศิลศึกษา พหุปัญญาวิชาชีพศึกษา และจิตศึกษา พบว่ามีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันบางประการ ดังนี้

ตารางที่ 1

เปรียบเทียบการจัดการศึกษาแบบองค์ 4 ในระบบการศึกษาไทยกับพุทธปรัชญา

การจัดการศึกษาองค์ 4 ระบบการศึกษาไทย	สาระสำคัญ	ความคล้ายคลึง	ความแตกต่าง
พุทธศึกษา	พัฒนาความรู้ ความคิด ความ เข้าใจในวิชาการ	เน้นพัฒนาปัญญา ความเข้าใจและการ เรียนรู้	เน้นวิชาการ ขณะที่ ปัญญาศึกษาเน้น ปัญญาสามระดับ
จริยศึกษา	ปลูกฝังวินัย คุณธรรม ความดี	เน้นอบรมคุณธรรม ความรับผิดชอบทาง สังคม	เน้นการทำความดีและ ละเว้นความชั่ว (จริยศึกษา) กับเน้น ปฏิบัติตามหลักธรรม (ศิลศึกษา)
หัตถศึกษา	ฝึกทักษะวิชาชีพ เพื่อประกอบ อาชีพ	ส่งเสริมทักษะปฏิบัติ จริงในชีวิต	พหุปัญญาฯ บูรณาการ จิตสำนึกเรื่องกรรม และคุณค่าชีวิต
พลศึกษา	ส่งเสริมสุขภาพ ทั้งร่างกายและ จิตใจ	มีเป้าหมายความเป็น ระเบียบและวินัย	เน้นสุขภาวะทางใจ เช่น สติ สมาธิ และ การควบคุมตนเอง

หลักพุทธปรัชญาที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

2.1 หลักพุทธปรัชญาในด้านพุทธศึกษาโดยผ่านหลักพุทธธรรม ได้แก่ ปรัตถุสละและโยนิโสมนสิการ, ไตรสิกขา, มรรคมงคล 8, และปัญญา 3 ระดับ

2.2 หลักพุทธปรัชญาในด้านจริยศึกษาโดยผ่านหลักพุทธธรรม ได้แก่ เบ็ญจศีลและเบ็ญจธรรม, ขันติและโสรัจจะ, กุศลมูลและอกุศลมูล, กุศลกรรมบถ

10 และอกุศลกรรมบถ 10

2.3 หลักพุทธปรัชญาในด้านหัตถศึกษาโดยผ่านหลักพุทธธรรม ได้แก่ กรรม, สติและสัมปชัญญะ, ดรุณธรรม 6, และอิทธิบาท 4

2.4 หลักพุทธปรัชญาในด้านพลศึกษาโดยผ่านหลักพุทธธรรม ได้แก่ จริต 6, ไตรลักษณ์, กัลยาณมิตร 7, และมัชฌิมาปฏิปทา

อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาไทยมีพัฒนาการที่สอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมในแต่ละยุคสมัย โดยมีการเปลี่ยนผ่านจากระบบการศึกษาที่ไม่เป็นทางการในอดีต สู่ระบบการศึกษาที่เป็นทางการในยุคปัจจุบัน พร้อมทั้งบูรณาการองค์ความรู้และคุณธรรมในลักษณะองค์ 4 ตามหลักพุทธปรัชญาซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่ช่วยเสริมสร้างการพัฒนาคนอย่างรอบด้าน ทั้งในด้านปัญญา คุณธรรม ทักษะอาชีพ และสุขภาพกายใจ นอกจากนี้ การศึกษาผลนี้ยังชี้ให้เห็นบทบาทที่เปลี่ยนแปลงของวัดในฐานะสถาบันทางสังคมและศาสนา ซึ่งยังคงมีความสำคัญในมิติของการจัดการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ ดังนั้น การนำหลักพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ร่วมกับระบบการศึกษาสมัยใหม่จึงมีศักยภาพที่จะส่งเสริมการพัฒนาการศึกษาของไทยให้สมบูรณ์และยั่งยืนมากยิ่งขึ้นในอนาคต

อภิปรายผลมารวิจัย

การวิจัยครั้งนี้พบว่า การจัดการศึกษาไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้มีการเปลี่ยนแปลงตามบริบทสังคม แต่ยังคงสามารถเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรมและพุทธปรัชญา โดยเฉพาะการจัดการศึกษาแบบองค์สี่ ได้แก่ พุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา และพลศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับหลักการในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาไทยในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะการเน้นผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการ ทำให้การจัดการศึกษาเน้นพุทธศึกษามากกว่าจริยศึกษา ส่งผลให้การพัฒนาคูณธรรมของผู้เรียนขาดสมดุล

การตีความผลการวิจัยในเชิงปรัชญาจำเป็นต้องพิจารณาความแตกต่างระหว่าง "พุทธปรัชญาแบบอภิปรัชญา" และ "พุทธธรรมเชิงจริยศาสตร์" อย่างชัดเจน โดยพุทธปรัชญาแบบอภิปรัชญาเน้นการตั้งคำถามต่อสถานะสูงสุดของความเป็นจริง เช่น อัตตา อนัตตา โลกและชีวิต ในขณะที่พุทธธรรมเชิงจริยศาสตร์เน้นการประพฤติปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์โดยตรง มีจุดมุ่งหมายเชิงปฏิบัติ ไม่ใช่เชิงทฤษฎี การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการจัดการศึกษา จึงควรยึดหลักจริยศาสตร์พุทธที่มีพื้นฐานจากกฎแห่งกรรมและ

เจตนาเป็นสำคัญ เพื่อปลูกฝังจริยศึกษาอย่างแท้จริง

หลักโยนิโสมนสิการในพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับแนวทางการเรียนรู้จากประสบการณ์ของ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ที่เน้น Learning by Doing และการเรียนรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยเห็นว่าผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมผ่านการลงมือทำจริง ซึ่งคล้ายกับหลักภาวนาในพุทธศาสนาที่มุ่งสู่ปัญญาจากประสบการณ์ตรง (Dewey, 1938)

หลักปัญญาศึกษาและโยนิโสมนสิการ สอดคล้องกับแนวคิดจิตสำนึกวิพากษ์ของ เปาโล เฟรyre (Paulo Freire) ที่เสนอว่าการศึกษาควรปลูกให้ผู้เรียนตื่นรู้ เข้าใจต้นเหตุของทุกข์ และนำไปสู่การปลดปล่อยจากการกดขี่ โดยมีเป้าหมายคือการรู้แจ้งด้วยตนเอง เช่นเดียวกับแนวทางการรู้แจ้งเพื่อดับทุกข์ในพระพุทธศาสนา (Freire, 1970)

หลักเมตตา กรุณา และกัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับแนวคิดจริยธรรมแห่งความห่วงใยของ เนล นอดดิงส์ (Nel Noddings) ที่เน้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างครูกับศิษย์ การมีจิตใจเมตตา และการเรียนรู้ผ่านความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของจิตตศึกษาในองค์สี่ (Noddings, 1984)

ในเชิงนโยบายเชิงวิชาการ การวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า การจัดการศึกษาที่ประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง จำเป็นต้องดำเนินการแบบองค์รวม โดยไม่ละเลยด้านจริยศึกษาและจิตศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน การยึดเพียงพุทธิศึกษาหรือผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการ อาจส่งผลเสีย เช่น กรณีของการหลอกลวงโดย Call Center และ Scammer ที่สะท้อนความล้มเหลวในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้เรียนอย่างเพียงพอ

ในระดับนโยบาย ผู้กำหนดทิศทางการศึกษาควรพิจารณาปรับสมดุลการจัดการศึกษา โดยการเสริมสร้างจริยศึกษาในระดับโรงเรียน ผ่านการบูรณาการพุทธธรรม เช่น การจัดกิจกรรมทางศาสนาในโรงเรียน การฝึกจิตใจผ่านการเจริญสติ และการส่งเสริมวัฒนธรรมองค์กรที่มีคุณธรรม รวมทั้งพัฒนาครูให้มีความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรม เพื่อสามารถเป็นต้นแบบทางจริยธรรมได้อย่างแท้จริง การน้อมนำพุทธปรัชญามาใช้ร่วมกับแนวคิดทางปรัชญาตะวันตกเชิงปฏิบัติ เช่น แนวคิดของ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey), เปาโล เฟรyre (Paulo Freire) และ เนล นอดดิงส์ (Nel Noddings) จะช่วยยกระดับคุณภาพการศึกษาทั้งในเชิงคุณธรรมและปัญญาอย่างสมดุลและยั่งยืน

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาตามหลักพุทธปรัชญา สามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ที่มีนัยสำคัญทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ จริยธรรม และปรัชญาการศึกษาได้ดังนี้

1. การจัดการศึกษาไทยมีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่ลึกซึ้งและยึดโยงกับศาสนา

การปรากฏของหลักฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงแสดงให้เห็นว่า การศึกษาในไทยเริ่มต้นจากบริบทของชีวิตประจำวัน ภายในบ้าน วัด และวัง มิได้มีระบบการศึกษาเป็นทางการ แต่สะท้อนถึง "ปฏิสัมพันธ์แห่งการเรียนรู้" ระหว่างบุคคลกับชุมชน ซึ่งเป็นคุณลักษณะของการศึกษาที่เกิดจากฐานของชีวิต (Life-based learning) อันสอดคล้องกับแนวคิด "โลกตรรกการศึกษา" ในพุทธปรัชญา ที่เน้นปัญญาภายในมากกว่าความรู้ภายนอก

2. การศึกษาไทยในเชิงโครงสร้างเน้นการพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน

นับแต่โบราณ การจัดการศึกษามีลักษณะของ “องค์สี่” ได้แก่ พุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา และพลศึกษา ซึ่งมีไม่เพียงกรอบลัทธิสูตร หากแต่เป็น “การพัฒนาบุคคลทั้งกาย วาจา ใจ และปัญญา” ตามแนวทางของไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) องค์สี่จึงเป็นภาวะสมดุลแห่งชีวิต มิใช่เพียงหมวดวิชาในระบบโรงเรียน

3. การปฏิรูปการศึกษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เป็นจุดเปลี่ยนจากจิตวิญญาณสู่ระบบ

การนำรูปแบบตะวันตกมาใช้ในการจัดการศึกษา แม้จะทำให้การศึกษามีโครงสร้างชัดเจน แต่กลับลดทอนบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการถ่ายทอด “ธรรม” อันเป็นหัวใจของการศึกษาแบบไทยเดิม นี่คือการเปลี่ยนผ่านจาก “จิตวิญญาณแห่งการเรียนรู้” (Spiritual pedagogy) ไปสู่ “ระบบแห่งการเรียนรู้” (Systematic pedagogy) ซึ่งมีทั้งคุณค่าและความเสี่ยง

4. วัดในฐานะสถาบันแห่งปัญญาและคุณธรรมถูกลดบทบาทลงจนเหลือเพียงพิธีกรรม

การที่วัดเคยเป็นแหล่งอบรมสั่งสอนเยาวชนให้เป็น “ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน” กลายเป็นเพียงสถานที่ประกอบศาสนกิจในวันสำคัญ เป็นภาพสะท้อนของการละเลย “จริยศึกษา” อันเป็นรากฐานของมนุษยภาพ (Humanity) ในทางพุทธ แนวโน้มนี้ส่งผลให้คุณค่าทางจิตใจถูกแทนที่ด้วยการแข่งขันทางวิชาการ

5. การเน้นพุทธศึกษาในบริบทสมัยใหม่ ก่อให้เกิดความเอนเอียงในการพัฒนามนุษย์

การแข่งขัน การสอบวัดผล และการจัดอันดับทางการศึกษา แม้ดูเป็นกลไกพัฒนาคุณภาพ แต่กลับเบียดขับ “ความดี” ออกจากเป้าหมายทางการศึกษา ทำให้ “คนเก่ง” กลายเป็นเป้าหมายสูงสุด แทนที่จะเป็น “คนดีที่มีปัญญา” ตามแนวทางพุทธองค์สี่ จึงเป็นการศึกษาแบบขาดสมดุล และขาดมิติแห่งความหมาย (Meaning-centered education)

6. การขาดจริยศึกษา คือการละเลยทั้งพุทธปรัชญาและพุทธธรรม

พุทธปรัชญาเป็นฐานแห่งคำถาม เช่น “อะไรคือชีวิต?” “คุณค่าแท้ของการเรียนรู้คืออะไร?” ส่วนพุทธธรรมคือคำตอบเพื่อการพ้นทุกข์ เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อการศึกษาในปัจจุบันได้ปลูกฝังจริยศึกษาอย่างจริงจัง ย่อมหมายถึงการบั่นทอนทั้ง “ความสามารถในการตั้งคำถามอย่างมีวิจารณญาณ” และ “ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรม” ซึ่งถือเป็นความสูญเสียในระดับรากฐานของการศึกษา

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

จากผลการวิจัยพบว่า โครงสร้างการศึกษาไทยมีรากฐานสอดคล้องกับหลักพุทธธรรม แต่ยังขาดความสมดุลในการบูรณาการทั้ง 4 ด้านขององค์สี่ จึงเสนอข้อแนะใน 3 ระดับ คือ นโยบาย วิชาการ และวิธีวิทยา เพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาอย่างรอบด้าน

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ด้านพุทธศึกษา

ภาครัฐควรส่งเสริมการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักพุทธธรรม เพื่อพัฒนาปัญญาอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะการปลูกฝังแนวคิด “ไตรสิกขา” (ศีล สมาธิ ปัญญา), “ไตรลักษณ์” (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา), “สติ” และ “สัมปชัญญะ” ให้เป็นทักษะชีวิตควบคู่กับความรู้วิชาการ การส่งเสริมกิจกรรม เช่น โครงการ THAI Academy – AI in Education ควรถูกบูรณาการกับหลักพุทธธรรมเพื่อไม่ให้เกิดการพัฒนาด้านดิจิทัลขาดมิติแห่งจริยธรรม

1.2 ด้านจริยศึกษา

ควรส่งเสริมกิจกรรมทางศีลธรรมอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการฝึกปฏิบัติธรรม เช่น สติปัฏฐาน 4 และกิจกรรมภาวนา ที่สอดแทรกหลักพรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ควรส่งเสริมโดยรัฐ ไม่ปล่อยให้เป็นการละเลยของโรงเรียนแต่

เพียงลำพัง การมีนโยบายส่งเสริมการเจริญภาวนาในสถานศึกษาจะช่วยสร้างความสมดุลในองค์ประกอบขององค์ได้อย่างแท้จริง

1.3 ด้านหัตถศึกษา

ควรพัฒนาการเรียนการสอนให้มุ่งสู่ “การเรียนรู้จากการลงมือทำ” (Learning by Doing) ตามแนวคิดของ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ควบคู่กับการปลูกฝังหลักพุทธธรรม เช่น ขันติ (ความอดทน), วิริยะ (ความเพียร), สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) เพื่อให้การฝึกทักษะต่าง ๆ เช่น งานหัตถกรรม งานช่าง การประกอบอาหาร มีมิติเชิงคุณธรรมแฝงอยู่ ไม่เป็นเพียงทักษะอาชีพเท่านั้น

1.4 ด้านพลศึกษา

การพัฒนากายควรเชื่อมโยงกับการพัฒนาจิต โดยแฝงหลักพุทธธรรม เช่น ความเพียร ความอดทน ความมีสมาธิในกิจกรรมกีฬาและการเคลื่อนไหว กิจกรรมพลศึกษาจึงไม่ใช่เพียงการออกกำลังกาย แต่เป็นการพัฒนาบุคลิกภาพทางกาย-ใจอย่างสมดุล โรงเรียนกีฬาและการแข่งขันเยาวชนระดับชาติจึงควรบูรณาการมิติทางจิตวิญญาณด้วย

2. ข้อเสนอแนะเพื่องานวิจัยเชิงปรัชญา

2.1 ควรศึกษาความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างแนวคิดพุทธปรัชญาและปรัชญาการศึกษาตะวันตก เช่น การเปรียบเทียบแนวคิด “โยนิโสมนสิการ” กับ “Critical Pedagogy” ของ เปาโล เฟรย์เร (Paulo Freire) หรือแนวคิด “กัลยาณมิตร” กับ “Ethics of Care” ของ เนล นอดดิงส์ (Nel Noddings) เพื่อขยายฐานความรู้และสร้างทฤษฎีร่วมใหม่ระหว่างโลกตะวันออกและตะวันตก

2.2 ควรศึกษาบทบาทของพุทธปรัชญาในฐานะ "คำถามทางอภิปรัชญา" และพุทธธรรมในฐานะ "คำตอบเชิงจริยศาสตร์" ว่าสามารถสร้างแนวทางใหม่ในการออกแบบนโยบายการศึกษาได้อย่างไร โดยเน้นความเป็นองค์รวมของมนุษย์ทั้งกาย ใจ ปัญญา และจิตวิญญาณ

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป (เชิงวิธีวิทยา)

3.1 ควรขยายกรอบการวิจัยไปยังการวิจัยเชิงคุณภาพเชิงปรัชญา (Philosophical Qualitative Research) โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงแนวคิด (Conceptual Analysis) และการตีความทางปรัชญา (Hermeneutics) เพื่อให้ได้ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

3.2 ควรดำเนินการศึกษาเปรียบเทียบการจัดการศึกษาตามหลักองค์สี่ในแต่ละระดับการศึกษา (ประถม มัธยม อุดมศึกษา) และในแต่ละบริบทของสังคม เช่น โรงเรียนในเมือง/ชนบท, โรงเรียนทั่วไป/โรงเรียนวิถิพุทธ เพื่อดูรูปแบบการบูรณาการพุทธธรรมที่มีประสิทธิผล

3.3 ควรมีการออกแบบเครื่องมือวัดทางจริยศึกษาและจิตศึกษาอย่างมีมาตรฐาน เช่น แบบวัด "ระดับการรู้เท่าทันตนเอง (Self-awareness)", "พฤติกรรมกัลยาณมิตร", หรือ "ปัญญาเชิงภาวนา" เพื่อใช้ในงานวิจัยในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. (2542). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พรทิพพานการพิมพ์.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2566). *การแถลงข่าวผลการประเมิน PISA 2022*. ณ ห้องประชุม จันทระเกษม ชั้น 1 อาคารราชวัลลภ กระทรวงศึกษาธิการ, กรุงเทพมหานคร. วันที่ 6 ธันวาคม 2566.

ชาญวิทย์ ศรีสุทธีการ. (2556). *ปรัชญาและอุดมการณ์ทางการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณัฐวรรณ กิจรัตน์ภรณ์สุข. (2562). *การจัดการเรียนรู้เชิงพุทธ: แนวคิด หลักการ และการประยุกต์ใช้*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

นิตยา กาญจนวรรณ. (2559). *การศึกษาเชิงพุทธ: จากพุทธธรรมสู่ห้องเรียน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเพ่นเวิลด์.

ปัญญา ไพศาลอนันต์. (2559). *หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทางการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). *พุทธธรรม: ฉบับปรับขยาย*. นนทบุรี: โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.

สุรัตน์ เพชรนิล. (2540). *ปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนิกชน (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต)*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

ไทยพีบีเอส. (2565, 18 พฤษภาคม). *คนไทยไร้ศีลธรรมมากขึ้น? : บทเรียนจากภัยออนไลน์*

ยุคดิจิทัล. <https://www.thaipbs.or.th/news/content/316810>

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York, NY: Herder and Herder.

Noddings, N. (2005). *The Challenge to Care in Schools: An Alternative Approach to Education* (2nd ed.). New York, NY: Teachers College Press.